

TUFARGANLI ABBAS İLE GÜLGEZ DESTANININ TEBRİZ VARYANTININ TANITIMI INTRODUCTION TABRIZ VARIANT OF TUFARGANLI ABBAS AND GULGEZ ASHIQ STORY

Dr. Nabi KOBOTARIAN AZEROĞLU

nabikobotarian@hotmail.com orcid.org/0000-0002-0660-6746 Niğde / Türkiye

ÖZET

İran sınırları içerisinde bulunan Türklerin dili, edebiyatı ve zengin kültürleri son zamanlarda araştırmacıların dikkatini çekmiş durumda. Bölgede büyük Türk nüfusunun varlığı, zengin bir sözlü geleneği oluşturmuştur. Âşıklık geleneğinin en zengin şeklini bu bölgede görmemiz mümkündür. Düğünlerde hâlâ âşıkların destan [hikâye] parçaları anlattıklarını görmekteyiz. Bazı kahvehanelerde âşıkların destan [hikâye] anlatma geleneği gittikçe zayıflasa da âşıklık geleneğinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Destan söyleme Azerbaycan âşıkları arasında eskiden beri önemli bir gelenektir. Bu bölgede büyük bir Türk nüfusunun yaşaması, geniş bir sözlü kültür varlığını ortaya koymuştur. Bu destanlar manzum ve mensur bir arada olup âşık tarafından saz eşliğinde ifa edilmektedir. Bu sahada tespit ettiğimiz yüzlerce âşık destanı ve dört bine yakın âşık sanatımız, bölgede yoğun âşıklık geleneğinin yaşamasının göstergesidir. “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı” bölgedeki âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olduğu âşıklar tarafından vurgulanmaktadır. Eskiden âşıkların geleneğine göre yeni yetme âşığın bu sanata başlayabilmesi için “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”ni eksiksiz söyleyebilme şartı var idi. Bu destan temel âşık havalarının yer yer hepsi barındırmaktadır Bu nedenle bu hikâyeyi sazıyla sözüyle eksiksiz söyleyen kişinin âşık havalarının tümünü öğrenmiş olduğu kabul edilirdi. Şiirlerde divan şiirinin kalıplarının da kullanması Abbas Tufarganlı’yı diğer âşıklardan ayırmaktadır. Onun şiirlerinde yazılı edebiyat ile halk edebiyatının birleşmesi sonucu ilahi ve insani aşkın bir yerde işlendiğini görmekteyiz. Miraçname adı verilen şiirlerinde ilahi aşk ele alınmış, yerin yedi katından ve göğün yedi katından haber vermiştir. Bu şiirlerde divan edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Maddi aşk konulu şiirlerinde Arap ve Fars edebiyatının mazmunlarının yanı sıra lirik halk şiirinin sade ve akıcılığı özelliği de belirgindir. Âşık Hesên Gaffari’den derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı Türk Dil Kurumunun “Türk Dünyası Destanları Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması” projesi çerçevesinde 2019 yılında kitap haline getirildi. Bu çalışmada Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı’nın Tebriz varyantını Karadağlı Âşık Hesên Gaffari söylemini tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tebriz Âşıklık Geleneği, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı, Destan.

ABSTRACT

İran Turk's have rich culture, language, literature and oral traditional. This oral traditional attracted the attention of researchers in recent times. Iranian Azerbaijani Turks have rich oral traditional. One of them named Ashig's. We find the greatest oral tradition of ashig's in this region. In wedding we can see ashigs epic story telling. In some kahvehane we can see oral epic traditional with ashigs, but it powerless in the time. This important traditional decreases day by day but it is seen. Tufarganlı Abbas and Gulgez is one of the most important oral traditional that shown by ashgis. Young ashig who want to start this art must be telling this story completely. Because this story have almost all ashig melody that ashigs need to say the other ashigs telling story. The young ashig that says this story without any recurrence acceptable full ashig. Abbas Tufarganlı Using the patterns of divan poetry in poems. As a result of the merging of written literature and folk literature in his poems, we see that he is processed in a place of divine and human love. In his poems, called Mirachname, divine love was addressed, and seven stories of the earth and seven stories of the sky were reported. The effect of divan literature can be clearly seen in these poems. In his poems about material love, the plain and fluent feature of lyrical folk poetry as well as the mazmuns of Arab and Persian literature is evident. We have compiled Tufarganlı Abba and Gülgez story from Ashiq Hesên Gaffari. "Turkish Language Society "Retaining the Turkish World and Turkey Transferring Turkish Epics" project was published in 2019. In this paper, we introduce Tufarganlı Abbas and Gülgez what collected in Tabriz.

Keywords: Tabriz Ashiq Tradition, Tufarganlı and Gulgez Story, Epic.

---

¹ Bu çalışma Azerbaycan Türkçesiyle 2017 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şeklidir.

GİRİŞ

İran sınırları içerisinde bulunan Türklerin dili, edebiyatı ve zengin kültürleri son zamanlarda araştırmacıların dikkatini çekmiş durumda. Bölgede büyük Türk nüfusunun varlığı, zengin bir sözlü geleneği oluşturmuştur. Aşıklık geleneğinin en zengin şeklini bu bölgede görmemiz mümkündür. Düğünlerde hâlâ âşıkların destan [hikâye] parçaları anlattıklarını görmekteyiz. Bazı kahvehanelerde âşıkların destan [hikâye] anlatma geleneği gittikçe zayıflasa da aşıklık geleneğinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

Güney Azerbaycan bölgesi altı idari yapıya ayrılmıştır; Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Ardabil, Zengan, Hemedan ve Kazvin eyaletleri adı verilen bu idari yapı İran coğrafyasının kuzeybatı kısmının tamamını kapsayarak Hazar Denizi'nden Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dayanmaktadır. Güney Azerbaycan bölgesinde âşıklar arasında destan söyleme geleneği oldukça yaygındır. Azerbaycan âşıkların rolünü insan hayatının üç önemli evresi olan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında görmemiz mümkündür. Kahvehane, sünnet düğünleri ad koyma ve diğer törenlerinde âşıklar destan veya destan parçalarını dinleyicilerine anlatmaktadır. Destan söyleme Azerbaycan âşıkları arasında eskiden beri önemli bir gelenektir. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski düğünlerde âşıklar bu süreyi destan söylemekle doldurmaktaydılar. Günümüzde düğün yürüten âşık, destan yerine destan parçalarını dinleyicilere sunmaktadır. Âşıklar arasında "destan bağlamak"¹ bir ayrıcalıktır. Destan bağlayan âşık diğer âşiklerden üstün olduğunu ifade eder. Bu âşiklere destancı âşık denilir. Âşık karşılaşmalarında, atışma ve deyişmelerde destan

---

¹ Destan Bağlamak: Bir âşık tarafından yeni bir destan veya bilinen bir destanın yeni varyantını ortaya koymak.

bağlayan âşık karşındaki âşıktan destan bağlayıp bağlamadığını sorarak onun bilgisini ve yeteneğini ölçmektedir.

Azerbaycan yöresinde halk hikâyelerine “dastan” adı verilmektedir. Bu yörede destan, hem epik ve hem aşk konulu hikâye demektir. Azerbaycan sahası âşık destanları konu bakımından üç bölüme ayrılmıştır: Bunlar kahramanlık, aşk ve kahramanlık-aşk destanları olarak tasnif edilmiştir. “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı” aşk konulu destanlardan olsa da Abbas’ın olağanüstü güçlere sahip olması dikkati çekmektedir. Abbas, rüyasında bade verilmiş (buta verilmiş) bir âşık olarak Hızır Peygamber ve Hz. Ali’nin yardımıyla zorluklardan çıkmaktadır.

“Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı” bölgedeki âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olduğu âşıklar tarafından vurgulanmaktadır. Eskiden âşıkların geleneğine göre yeni yetme âşığın bu sanata başlayabilmesi için “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nı eksiksiz söyleyebilme şartı var idi (KK1). Bunun nedenini âşıklardan sordüğümüzde bu cevabı aldık: “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nda temel âşık havalarının yer yer hepsi kullanılmaktadır. Bu nedenle bu hikâyeyi sazıyla sözüyle eksiksiz söyleyen kişinin âşık havalarının tümünü öğrenmiş olduğu kabul edilirdi. Bu destanı eksiksiz söyleyen kişi âşıklığa başlayabilirdi.

Derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı Azerbaycan Türkçesinde Kuzey Azerbaycan’da da basılmıştır.

Tufarganlı Abbas, Âşık Abbas, Bikes Abbas ve Şikest Abbas adlarıyla bilinmekte olan âşığın, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk devresinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Destanın Şah Abbas Devri’nde geçmesi de bu tahmini güçlendirmektedir. Kurbanî’den sonra dünyaya gelen ve Kurbanî ekolünün devamcısı sayılan Tufarganlı Abbas, yalnız Güney Azerbaycan’da değil, Kuzey Azerbaycan ve Anadolu âşıkları arasında da tanınmış bir âşıktır. Bu yönüyle Tufarganlı Abbas Türk dünyasının önemli ozanlarından biridir. Tufarganlı Abbas’ın şiirlerine baktığımızda sade Türkçenin kullanımının yanı sıra onun, kalem şuarası olarak adlandırılan ve divan şiirinden halk şiirine yakınlaşma döneminin özelliklerini de temsil ettiğini görürüz. Şiirlerde divan şiirinin kalıplarının da kullanması Abbas Tufarganlı’yı diğer âşıklardan ayırmaktadır. Onun şiirlerinde yazılı edebiyat ile halk edebiyatının birleşmesi sonucu ilahi ve insani aşkın bir yerde işlendiğini görmekteyiz. Miraçname adı verilen şiirlerinde ilahi aşk ele alınmış, yerin yedi katından ve göğün yedi katından haber verme gibi geleneksel yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu şiirlerde divan edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Maddi aşk konulu şiirlerinde Arap ve Fars edebiyatının mazmunlarının yanı sıra lirik halk şiirinin sade ve akıcılığı özelliği de belirgindir. “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nda ozan tipinin âşık şekline dönüşmesi devresinin ipuçlarını görmemiz mümkündür. Âşığın, Dede Korkut destanlarında ozan tipinde olduğu gibi gelecekte haber verme şeklindeki özellikleri, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı’nda da görülmektedir. Nitekim âşıklar sarayda yalnızca saz çalıp okumakla görevli değildi; yedi kat gök ve yedi kat yer altından da haber veriyorlardı. Bu sebeple halk, onları din konusunda mollalardan daha bilgili olduklarını kabul etmişti. Sarayın başaşağı Âşık Hüseyin’in toplantılarda başta oturması, kimseden emir almaması, destanın önemli ayrıntılarından. Ayrıca dönemin yapılarında bulunan duvar minyatürlerinde saray âşıklarının izlerini görmekteyiz. “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nın en kapsamlı varyantı olan bu eser, Tebriz’in destancı âşıklarından olan Âşık Hasan Gaffari’den derlenmiş, anlaşılmayan yerler noktalarla belirlenmiştir.

Bu destan doktora tezimizde ele alınan on üç halk âşık hikâyesinden biri olmuş motif ve olay örgüleri üzerinde durulmuştur (Kobotarian, 2015). Türk dil kurumu tarafından 2019 yılında basılan “İran Azerbaycanı Âşık Destanları 2 Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı” Azerbaycan Türkçesinin Karadağ şivesiyle yazılan kısmının karşısında Türkiye Türkçesi şekli verilmiştir. Bu kısımda metne sadık kalmaya özen gösterildi. Ancak sözlü anlatımı yazılı anlatıma birebir aktarma bazen zor olmaktadır. Sözlü geleneği yazıya aktarıma sorunlarını farklı şekilde çözmeye çalışıldı. Şiir kısımlarında şiirin yapısı değişmeden Azerbaycan Türkçesinin özelliğini koruyarak aktarmaya çalışıldı.

Bu destanla ilgili Kuzey Azerbaycan'da çalışmalar yapılsa da İran ve Türkiye'de pek üzerinde durulmamıştır. Türkiye'de Ahmet Caferoğlu'nun, 1932 yılında yayımladığı çok kıymetli Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde ele aldığı "XVI. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas" yazısında değerli bilgilere rastlamaktayız.² Bu hikâyeye, Azerbaycan ve İran coğrafyasında geniş bir sahada bilindiği için birçok varyantı bulunmaktadır. İran sahasında konuyla ilgili bilimsel çalışma bulunmamaktadır.³

"Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı"nın Âşık Hasan Gaffari'den derleyerek yazıya geçirdiğimiz Tebriz varyantında, İsfahan'daki Safevi Türklerinin saray yaşantısı, eğlence türleri ve sarayda âşıklara verilen önem göze çarpmaktadır. Safevi saraylarında âşıkların özel bir konumu olduğu, âşıklar arasında atışmalar yapıldığı, saraya gelen misafirlerin bu âşıkların sazıyla sözüyle ağırlandığı bu destanda yer almaktadır. Ayrıca İsfahan'da Safevi sarayının eğlence anlayışı, Çehel Sütun sarayındaki duvar minyatürlerinde karşımıza çıkmaktadır.⁴

Destanda geçen bir olayda Safevi sarayında âşıkların konumu daha iyi anlaşılmaktadır:

"Şah Abbas'ın yedi devletten misafirleri vardı. Yedi devletten gelen vakanüvisler orda oturmuşlardı. Saray âşığı olan Mir Hüseyin: Şah Abbas misafirlerini ağırlamak için beni davet etti dedi. Sazla ve sözle yedi devletten gelen misafirlerini ağırlamamı istedi." (Kobotarian, 2019)

Bu destanda âşıklık geleneğinde görülen rüya motifi, pir elinden bade içerek âşık olma motifi, Hızır Peygamber'in kahramana yardım etmesi gibi motifleri görmemiz mümkündür. Destanda Abbas'ın özellikleri şu şekilde anlatılmıştır:

"Hz. Ali tarafından Abbas'ın beline [kahramanlık] kemer[i] bağlanmıştı, [Hz. Ali] onun sırtını okşamış ve basiret gözlerini açmıştı. Tufarganlı Abbas derviş kılığında girmişti. Hz. Ali ona zor durumda kaldığında kendisine yardım ediyordu. Böyle olunca Abbas darda kalır mıydı hiç?" "Abbas'ın kulağına gaipten sesler geliyordu. Şah Abbas'ın saray âşığı Mir Hüseyin ondan yedi [kat] yerin altı, yedi [kat] göğün sırrını sorduğunda, Abbas abdest alıp namaz kılıyor ve yerin göğün sırrını söylemesi için [Allah'tan] izin ister. Yine kulağına [gaipten] sesler duydu: Sen yerlerin ve göklerin sırrını aç söyle." (Kobotarian, 2019)

Destanda tespit edilen ilginç motiflerden biri ölen bir şahsın ruhuna adak sunma motifidir. Tufarganlı Abbas, Kul Abdullah'ı babasının mezarı etrafında üç kere döndürdükten sonra kendisini azat eder. Yaşayan birine adak sunma ile birlikte vefat eden kişinin ruhuna adak sunma tespit edilen diğer ilginç motiflerden biridir. Bu destanda tespit ettiğimiz motiflerden başlıca şunları sayabiliriz: Çocukları olmayanların adak adayarak evlat istemeleri, beşik kertme, nezir verme, vefat eden birinin ruhuna adak verme motifi, gaipten kahramanın kulağına seslerin gelmesi motifi, zalim padişah motifi, sevgiliyi bulma gayesiyle yola çıkma motifi, öldükten sonra dirilme motifi, ağız suyu ile yarayı iyileştiren kimse, su ile konuşma, birisini kuyuya atma motifi, zehirli kuyu motifi, kuyu dibinde saray motifi, Hızır Peygamber veya Hz. Ali'nin yardıma gelme motifi, sarayda âşıkların bulunması motifi, âşıkların atışma yapma motifi.

Karadağlı Âşık Hesên Gaffari'nin Söylediği Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın Özeti

Tebriz yakınlarında bulunan Tufargan (bugünkü adıyla Azerşehr) şehrinde Hoca Aziz ve Tacir Muhammed adında iki kardeş vardı. Onların evlatları yoktu. Bir gün Ulu Tanrı'ya adak adadılar ve akabinde çocuk sahibi oldular. Hoca Aziz'in kızına Gülgez, Tacir Muhammed'in oğluna ise Abbas adını verip onları beşik kertme nişanlı yaptılar. Zaman su gibi akıp geçti, Tacir Muhammed vefat

² Caferoğlu, Ahmet, "XVI. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas", Azerbaycan Yurt Bilgisi, s. 115-122, TDK Yayınları, 1932, Tıpkıbasım.

³ Tebriz'de değerli folklorcu Mehmed İbadi (Alışık) ve Hüseyin Sayı tarafından bu destanın derlemeleri kitap şeklinde yayımlanmıştır.

⁴ İsfahan'da bulunan "Çehel Sütun" sarayı adını üzerine inşa edildiği yirmi sütundan almaktadır. Bu sütunların görüntüsü, bahçede bulunan büyük bir havuzun içinde yansydıklarında kırk sütun oluşturduğu için bu saraya Çehel Sütun (Kırk Sütun) adı verilmiştir. Sarayın duvar minyatürlerinde saz çalan âşıkların resimleri bulunmaktadır.

etti. Hoca Aziz, kardeşi Tacir Muhammed'in vasiyeti üzerine Abbas ve Gülgez'i evlendirmek istedi. Abbas'ı düğün hazırlığı için Tebriz'e gönderdi. Kul Abdullah, Hoca Aziz'in evinde hizmetçiydi, ancak Hoca Aziz ile sorun yaşayınca oradan kovdu ve İsfahan'a göç etti. İsfahan'da Şah Abbas'ın sarayında hizmetçi olarak işe başladı. Abdullah, Hoca Aziz ve Abbas'tan öcünü almak için Gülgez'i Şah Abbas'a övüp durdu. Sonunda Şah Abbas Gülgez'i alıp getirmesi için veziri Sarı Hoca'yı bir kafile ile Tufargan'a gönderdi. Tufarganlı Abbas düğün hazırlığı için Tebriz'e gittiğinde Şah Abbas'ın gönderdiği kafile Tufargan'a ulaştı. Sarı Hoca, Gülgez'in Abbas ile beşik kertmesi olduğunu öğrendi. Şah Abbas'ın emrini yerine getirmek için Gülgez'i İsfahan'a götürse de onu saraydan kurtaracağına ve Abbas'a kavuşturmak için elinden geleni yapacağı konusunda söz verdi. Gülgez'in İsfahan'a Şah Abbas'ın sarayına götürüldüğünü öğrenen Abbas, kervanın arkasından yola koyuldu. Yolda birçok kez zor duruma düşen Abbas'a, Hızır ve Hz. Ali yardımcı oldu. Abdullah onu hançerleyip toprağa gömse de Hakk'ın rahmeti ile yaraları iyileşti. Abdullah, onu Kürşat Kuyusu'nda bıraksa da Tufarganlı Abbas, Hızır Peygamber'in yardımıyla kuyudan çıkıp kervandan daha önce İsfahan şehrine ulaştı.

Sarı Hoca, Gülgez'i İsfahan sarayına getirdi. Gülgez'in beşik kertme nişanlı ve Abbas adında bir sevgilisi olduğunu Şah Abbas'a söyleyen Sarı Hoca, aynı zamanda Abbas'ın olağanüstü güçlere sahip olduğunu ve yol boyunca bunlara şahit olduğunu da anlattı. Şah Abbas, Tufarganlı Abbas'ı denemek için sarayın âşıklarıyla karşılaştırdı. Onun yenilmezliğini gören Şah Abbas, bir bahaneyle kendisini zehirli kuyuya attırdı. Kimsenin kalamayacağı bu kuyuda Tufarganlı Abbas, Hakk'ın yardımıyla kırk gün kuyunun içinde sapaşlam kaldı. Kuyunun dibinde açılan bir kapıdan bir saraya girdi ve kırk gün kırk geceyi orada geçirdi. Bir gün sarayda âşıklar arasında yapılan atışmada uzak diyarlardan gelen bir âşık saraydaki tüm âşıkları sazıyla sözüyle yendi, âşıklık geleneğine göre sazlarını ellerinden alıp onları bağladı. Sarayın başâşığı Mir Hüseyin bile onu yenemedi. Şah Abbas'ın aklına kuyuya attığı Tufarganlı Abbas geldi. Hemen onun çıkartılıp getirilmesini emretti. Şah Abbas'ın yanındakiler, "Biz onu zehirli kuyuya attık, sağ kalması imkânsız." dediler. Ancak Şah Abbas onları azarlayarak emrinin yerine getirilmesini istedi. Zehirli kuyunun başına gidip kuyunun ağzına koydukları taşı kaldırdılar. Abbas'a ne kadar seslendilerse bir cevap alamadılar. Gülgez, Abbas'ın kuyuda sağ salim yaşadığına inanıyordu. Kuyuya ufak bir taş atarak Abbas'a seslendi. Gülgez'in attığı ufak taş Abbas'ın başına değince, Tufarganlı Abbas, Gülgez'e cevap verdi. Onu kuyudan çıkarıp sarayda Şah Abbas'ın yanına götürdüler. Tufarganlı Abbas'ın zehirli kuyudan sapa sağlam çıktığını gören herkes onun olağanüstü güçlere sahip olduğunu anladı. O, Şah Abbas'ın sarayındaki tüm âşıklara gerekli cevabı verdi. Âşık Tufarganlı Abbas orada bulunanların huzurunda bir miraçname okuyarak yerin yedi kat altı ile göğün yedi kat üstünden haber vererek hak âşığı olduğunu ispatladı. Olayların bu şekilde geliştiğini gören Şah Abbas'ın, Gülgez'i Abbas'a vermekten başka çaresi kalmadı. Şah Abbas, Tufarganlı Abbas'a şöyle seslendi: "Eğer sarayın başâşığı Mir Hüseyin'i sizinle sözünle yenersen, senle Gülgez'in düğününü İsfahan'da yapacağım." Tufarganlı Abbas, hak âşığı olduğu için sazıyla sözüyle tüm imtihanlardan başarıyla çıktı, sarayın başâşığı Mir Hüseyin'i yenerek bağladı. Şah Abbas sözünü tutarak onlara üç gün üç gece İsfahan'da düğün yaptıktan sonra büyük bir kafile ile Tufargan'a gönderdi.

Karadağlı Âşık Hesên Gaffari'nin Hayatı ve Söylediği Destanlar

Âşık Hasan Gaffari, 1314 H.Ş - 1934 M. Karadağ'ın Keleyber bölgesinin Letli köyünde doğdu. O İran'da Karadağ bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinden idi. Âşıklığın ilk adımlarını köyde attıktan sonra Tebriz'e göç etmiş ve Âşık Abdulali, Âşık Aziz Şehnâzi gibi büyük ustaların yanında bulunarak destancı âşıklar cergesine girmiştir. Âşık kahvehanelerinde dinleyicilere destanları çeşitli ustalardan dinleyip kendisi eklemeler yaparak destan bağlayan destancı âşıklar ile birlikte çeşitli törenlerde destan veya destan parçalarını söyleyerek hayatını sürdürmüştür.

Tebriz âşık muhitinin âşıklarının birçoğu Karadağ bölgesinden göç eden ve Tebriz'e yerleşen âşıklardan oluşmuştur. Bu nedenle bölgeyi Tebriz-Karadağ muhiti olarak adlandırmaktayız. Karadağ'dan göç eden âşıkların Tebriz'de daha yoğun olduğunu

görmekteyiz. Âşık Hesen Gaffari de bu âşıklardan biri olarak Karadağ'dan Tebriz'e göç etmiş ve muhitin ustad âşıklardan faydalanarak destancı âşık rütbesine ulaşmıştır.

Tebriz-Karadağ âşıklık geleneğinde destan bağlama yeni destan ortaya koymak anlamındadır. Usta âşıklar bildikleri destanlardan yeni destan ortaya koyarak repertuarlarını geliştirirler. Destan bağlamak ustalık işidir ve her destancı âşık destan bağlayamaz. Destan bağlamak üstatlık belirgilerinden sayılmaktadır. Her âşık ne kadar destan bağlamışsa o kadar bilgili sayılmaktadır. Öyleki âşık atışmalarında üstünlük göstergesi olarak âşıklar bir birinden kaç tane destan bağladığını sorarlar (Kobotarian, 2015). Âşık Hesen Gaffari ile görüşmemizde birçok destan bildiğini ancak geçirdiği rahatsızlıktan dolayı unuttuğunu bildirmiştir.

16 yaşında âşıklığa başlayan Âşık Hasan Gaffari ömrünün sonuna kadar bu mesleği sürdürmüştü. Hikâyeci ve destancı âşıklarımızdan olan Âşık Hasan birçok destan repertuarında varidi. Ne yazık ki bu destanların çoğu kayda alınmamış, kayda alınan destan parçaları düğünlerde ve merasimlerdeki anlatımlarla sınırlı kalmıştır. Biz âşık Hesen Gaffari'den beş destan bulunmaktadır. Bu destan kayıtlarının anlaşılmayan kısımları evinde görüşme sırasında giderilmiştir. Âşık Hesen Gaffari'den derlediğimiz destan kayıtları: Tufarganlı Abbas İle Gülgez (36 bölüm) , Mehemed İle Gülendama (20 bölüm), Dilgam ile Dostu Hanım Destanı (16 bölüm), Lezgi Ahmed ile Hasta Kasım Deyişmesi (18 bölüm) ve Tahir ile Zöhre (24 bölüm) destanları olmuştur.

Âşık Hasan Gaffari destancı âşık olup diğer âşıklardan ayrıcalıklı bir yere sahipti. Âşık Hasan Gaffari sanat hayatında birçok âşık yetiştirmiştir. Bu âşıklardan âşık Ayet ve âşık Cehangir'i örnek verebiliriz.

Tebriz'e göçettiği zamanlar onun en yakın arkadaşı Âşık Hesen İskenderi olmuştur. 1999 yılında geçirdiği hastalık sonucu vefat etmiştir. Vefatından iki sene önce yaptığımız derleme görüşmesinde Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanının ses kaydının anlaşılmayan yerlerini aydınlatarak bu destanın yazıya geçirilmesinde önemli katkıda bulunmuştur. 1990 yılında kasetler üzerine kaydedilmiş 18 kaset ses kaydı tarafımızca yazıya aktarıldı.

Âşık Hesen Gaffari'den yazıya aktardığımız destanlar “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”⁵ ve “Mehemed İle Gülendama Destanı” olmuştur.⁶ “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nın en kapsamlı şekli Âşık Hesen Gaffari'den derlenerek Türk Dil Kurumunun “Türk Dünyası Destanları Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması” projesine dahilinde 2019 yılında kitap haline getirildi.

Bu destanda İran ve Safevi sarayında Türk kültürü ile ilgili birçok ipucu bulunmaktadır. Dönemin kültürel durumu hakkında önemli bilgileri içeren “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nu bu yönüyle tarihi bir senet mahiyetindedir. Şah Abbas'ın İsfahan'daki sarayında âşıkların bulunması, âşık atışmalarının yapılması o dönemin kültürel durumu ve âşıkların saraydaki yerleri hakkında bizlere eşi bulunmaz bilgiler vermektedir (Kobotarian, 2019).

İsfahan Safevi sarayında Şah Abbas'ın âşığı Âşık Mir Hüseyin ile Tufarganlı Abbas deyişmesinden bir örnekte âşıkların bilgi seviyesi görülmektedir:

Mir Hüseyin, tecnis divanı havası ile Tufarganlı Abbas'a dedi:

*Sënnën xëbër alım ay cëvan şayir,
Mëhëmmëd në günü taci sër oldi?
Në yedi işdi? Kimlër ilë danışdi?
Gedib harada bar-gërar oldi?*

*Senden haber alayım ey civan şair,
[Hz.] Muhammet ne zaman tac-ı ser oldu?
Ne yedi, içti? Kimler ile danıştı?
Gidip nerede ber-karar oldu?*

Tufarganlı Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:

*Mëgrıbdën mëşrigë ëylëman şayir,
Mëhëmmëd şënbehdë tacısër oldi,
Nur yedi işdi. Allah ilë danışdi,*

*Mağrıbdan Maşrıka tanınan şair,
[Hz.] Muhammed Şenbe'de tac-ı ser oldu.
Nur yedi, içti. Allah ile danıştı,*

⁵ Kobotarian, N. (2019b). *İran Azerbaycanı Âşık Destanları II, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı*, TDK yayınları, Ankara.

⁶ Kobotarian, N. (2019a). *Tebriz Âşıklık Geleneğinde Mehemed ile Gülendama Destanı*, İKSAD yayınları, Ankara.

Gedib  rs  lad  b rg rar oldi.

Gidip arş-ı 'al  de ber-karar oldu.

Mir Hüseyin, Tufarganlı Abbas'tan sordu:

*Kim g tdi  lg c n kim g tdi daşın,
Kim islah eyledi R sul'un başın,
Ne  min il yazallar dünyanın yaşın,
Axırda b s kim  vaguzar oldi.*

*Kim getirdi  lgecini? Kim getirdi taşını?
Kim islah eyledi Resu'un başın?
Kaç bin yıl yazılmıştır dünyanın yaşın?
Ahırde dünya kime bırakıldı?*

Tufarganlı Abbas, Mir Hüseyin'in cevabında dedi:

*C br yil g ttirdi  lg c n daşın,
S lman islah eyledi R sul'un başın,
 ox m f ss l yazar dünyanın yaşın,
Axird  Ad m'  vaguzar oldi.*

*Cebrail getirdi  lg c n[ ] taşın[ı],
Selman islah eyledi Resul'un saşın[ı],
Çok mufassel yazar dünyanın yaşın[ı].
Ahırde [Hz.]  dem'e vag zar oldu.*

Karadağlı  şık Hesen Gaffari'nin Söylediği Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanın Epizotları
Toplam 36 bölüm ve 18 saat ses kaydından elde ettiğimiz destan aŗađıdaki epizotlardan oluŗmaktadır:

- Tufarganlı Abbas'ın dünyaya gelmesi ve yetiŗmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın Tebriz'e doğru yola d ŗmesi,
- Şah Abbas'ın, veziri Sarı Hoca'yı Tufargan'a göndermesi,
- Tufarganlı Abbas'ın Tebriz mescidinde adağını yerine getirmesi,
- Tufarganlı Abbas'a buta verilmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın Tebriz'den çıkması,
- Şah Abbas'ın veziri Sarı Hoca'nını Gülgez'i İsfahan'a götürmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın Tufargan'a dönmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın Kızıl zen  ayı'ndan geçmesi,
- Kul Abdullah'ın Abbas'ı yaralaması ve toprağa gömmesi,
- Tebriz - İsfahan yolunda K rŗat Kuyusu olayı,
- Tufarganlı Abbas'ın K rŗat Kuyusu'na inmesi,
- Hızır'ın, Tufarganlı Abbas'ı K rŗat Kuyusu'ndan  ıkartması,
- Hızır ile Tufarganlı Abbas'ın konuŗması,
- Hızır'ın Tufarganlı Abbas'a yardım etmesi ve onu İsfahan'a g t rmesi,
- Sarı Hoca'nın Abbas'a destek vermesi ve onu kollaması,
- Tufarganlı Abbas'ın İsfahan'da Şah Abbas'ın huzuruna  ıkması,
- Tufarganlı Abbas'ın, İsfahan Sarayı'nda Gülgez'i  vmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın zehirli kuyuya atılması,
- Zehirli kuyunun dibinde Abbas'ın baŗından ge enler,
- Tufarganlı Abbas'ın zehirli kuyudan  ıkarılması,
- Tufarganlı Abbas'ın Hak  şığı olup olmadığı imtihanı,
- Şah Abbas Sarayı'nda Tufarganlı Abbas'ı imtihana çekmesi,
- Şah Abbas Sarayı'nda Tufarganlı Abbas'ın ikinci imtihanı,
- Şah Abbas Sarayı'nda Tufarganlı Abbas'ın  c nc  imtihanı,
- Tufarganlı Abbas'a Şah Abbas Sarayı'nda zehir sunulması,
- Gülgez'in, Tufarganlı Abbas'ı saızıyla sözüyle uykudan uyandırması,
- Tufarganlı Abbas ile Gülgez'in İsfahan'da buluŗması,
- Tufarganlı Abbas ile Gülgez'in ayrılması,
- Saray  şığı Mir Hüseyin ile Tufarganlı Abbas'ın karŗılaŗması,
- Tufarganlı Abbas ile Şah Abbas'ın  şığının atıŗması,
- Tufarganlı Abbas ile saray  şığı Mir Hüseyin'in ikinci deyiŗmesi,
- Tufarganlı Abbas'ın saray  şığı Mir Hüseyin'i deyiŗmede bağlaması,
- Tufarganlı Abbas'ın yerin yaratılıŗından ve yedi katından haber vermesi,

- Tufarganlı Abbas'ın Miraçname söylemesi,
- Abbas ile Gülgez'in İsfahan Sarayı'nda düğünlerinin yapılması ve Tufarganlı'ya gönderilmesi.

Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanında Dili ve Üslup

Anadolu, Kuzey Azerbaycan ve diğer bölgelere yayılan âşık destanlarının kaynağı Karadağ âşıkları olduğu bilinmektedir (KK1). Bu bölge aynı zamanda âşıkların kaynak bölgesi olarak da bilinmektedir. Âşık Hesen Gaffari bu bölgeden yetişip Tebriz'e göç etmiştir. Bu bölge insanların dil ve üslubu öz Türkçe ve büyük ölçüde Farsça ve Arapça sözcüklerden arındırılmış bir şekli olduğu derlemelerimizde tespit edilmiştir.

Güney Azerbaycan Türklerinin Karadağ bölgesi âşıkları Türkçenin en duru şeklini kullanan âşıklar olarak Tebriz ve Karadağ âşık muhitinin ayrıcalığını oluşturmaktadırlar. Bu muhitin âşıklarının dilinde Azerbaycan Türkçesinin saf ve arı şeklini kullandıklarını görüyoruz. Âşık Hesen Gaffari de bu sahanın âşıklarından olarak bu kaideden müstesna değildir.

Âşık Hesen Gaffari'den derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda Farsça ve Arapça sözcükleri kullansa da bu sözcükleri Türkçenin ses yapısına uygun kullandığını görmekteyiz. Destan akıcı bir anlatım ile dinleyicinin dikkatini ve merakını sürükleyecek şekilde anlatılmaktadır.

“Evet aziz işitenler, sohbetimiz sizinle oraya yetişti ki, Abbas İsfahan şehrinin kapısında Mübarek adamı kaybetti. Kaybettikten sonra, ağlamaya başladı. Herkes çevresine toplanıp baktılar ki on dört gecelik aya benzer bir genç, gözlerinin yaşını baharın bulutları gibi dökmektedir. Evet...

- Oğlum niye ağlıyorsun, ne oldu sana? Abbas İsfahan'da derdini İsfahanlılara böyle demek ister. Ben söyleyim, bütün işitenler sağlığına. Onların hepsinin selametliğine.

Geraylı havasıyla bakalım ne diyor...

Kör olaydı benim göziim,

Benim ağam nere gitti?

Kamber rikabından tuttu,

Benim ağam nere gitti?” (Kobotarian, 2019)

Âşık Hesen Gaffari âşıklık sanatı çok yönlü bir sanat olduğunun farkındaydı. Düğünlerde ve merasimlerde beden dilini, jest ve mimikler, el ve kol hareketlerini iyi kullanan bir sanatçıydı. Destan anlatım sırasında ifadesini kuvvetlendirmek için vurgu ve tonlamayı yerinde kullanarak anlatımını güçlendirmekteydi.

Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın anlatımı sırasında Türkçenin tüm yönlerini kullanan Âşık Hesen Gaffari, atasözler, deyimler, alkış ve kargışları kullanarak anlatımını zenginleştirmektedir. Anlatımını tasviri öğeler kullanarak dinleyicisine destanın sahnelerini canlandırmaktadır.

Bu destanda toplam 278 dörtlük bulunmaktadır. Hece ölçüsüyle yazılan dörtlükler aşağıdaki gibidir.

Destanın Adı	Üstatname Sayısı	Dörtlük Sayısı	Duraklar
Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı Tebriz Varyantı / Âşık Hasan Gaffari Söylemi	3	278	(4+4+3) / (6+5) / (4+4)

Tablo 1: Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nın dörtlük ve Durak Sayısı

Tufarganlı Abbas, Tebriz'de Sahib'ül-emr mescidinde başından geçenleri bu şekilde nazme almıştır:

Tufarganlı Abbas dedi:

*Bir sēda eşiddim canan ēlinnēn,
Oyandım yuxudan bu sabahların.
Bir cēvab almadım yârın dilinnēn,
Görüm açılmasın bu sabahların.
(6+5)*

*Aşiq olan qullux eylēr pirinē,
Gün gēlibdi gün ortanın yerine,
İki sövgü yetsē biri birinē,
Hamiya xoş gēler bu sabahların.
(4+4+3)*

*Mēn Abbas 'am İsfahan 'ē varmadım,
Ēl uzadib yar zilfin hōrmēdim,
Bir baĝ ēhdim güllērini dērmēdim,
Dērdilēr töhdülēr bu sabahların.
(4+4+3)*

*Bir seda işittim canan elinden,
Uyandım uykudan bu sabahleyin.
Bir cevap almadım yârın dilinden,
Açılmaz olsun bu sabahleyin.*

*Âşık olan kulluk eder pirine,
Gün [Güneş] gelmiştir gün ortanın yerine,
İki sevgili yetişirse birbirine,
Herkes buna sevinir, bu sabahleyin.*

*Ben Abbas 'ım, İsfahan 'a varmadım,
Elimi uzatıp yar zülfünü örmedim.
Bir baĝ ekdim güllerini dermedim,
Derdiler dökdüler bu sabahleyin.*

(4+4) şiir örneklerinden Tufarganlı Abbas'ın kendiyle dertleşmesi bölümünü verebiliriz:

Tufarganlı Abbas Güzelleme havasıyla sazına çaldı:

*Dindirmiyin qan aĝlaram,
Artıbdır fēraĝım mēnim,
Başımı allam gedērēm,
Heş gēlmēz sōraĝım mēnim.*

*Konuşturmayın, kan aĝlarım,
Artmıştır firagım benim.
Başımı alıp giderim,
Hiç gelmez soraĝım benim.*

*Fēlēh mēni saldı tēngē,
Gedērēm Rum 'e, fērēngē,
Daĝılıb tifaĝım mēnim,
Kim verēr sōraĝım menim?*

*Felek beni saldı tenge,
Giderim Rum 'a, Freng 'e,
Daĝılmış tifaĝım benim,
Kim verir soraĝım benim?*

*Abbas qurbēt elē varsa,
Muxēnnētım geri dursa,
Deyilēnnēr doĝru olsa,
Keçibdir çiraĝım mēnim.*

*Abbas gurbet ele varsa,
Muhannetım geri dursa,
Söylenenler doĝru olsa,
Ocaĝım sönmüştür benim.*

(4+4) (Kobotarian, 2019).

SONUÇ

Âşık Hesen Gaffari sade bir üslupla Azerbaycan Türkçesini kullansa da anlatımında Farsça ve Arapça sözlükler bulunmaktadır. Bu sözcükler daha önceki dönemlerde Azerbaycan Türkçesine dahil edilmiş veya İran'da Farsça resmi dil olmasından kaynaklanan sözcüklerdir. İran'da Türkçenin yazı dili olmadığını göz önünde bulundurduğumuzda bu konu açıklanabilir. Destancı âşıklarımız hikâyeleri günümüze taşıyarak sözlü geleneğimizin en önemli kollarından birini oluşturmaktadırlar. Âşık Hesen Gaffari, 1314 H.Ş - 1934 M. Karadağ - Keleyber'in Letli köyünde doğdu. O İran'da Karadağ bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinden idi. Âşık Hesen Gaffari destancı âşıklardan olmuş düğünlerde halk hikâyelerini söyleyerek hayatını sürdürmüştü. 16 yaşında âşıklığa başlayan Âşık Hesen Gaffari ömrünün sonuna kadar bu mesleği sürdürmüştü. Hikâyeci ve destancı âşıklardan olan Âşık Hesen birçok destan anlatmıştır. Ondandırlediğimiz

destanlar: Tufarganlı Abbas İle Gülgez, Mehmed İle Güendam, Dilgami, Lezgi Ahmed- Hasta Kasım ve Tahir ile Zöhre destanları olmuştur. Âşık Hesên Gaffari'den derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı Türk Dil Kurumunun “Türk Dünyası Destanları Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması” projesi çerçevesinde 2019 yılında kitap haline getirildi.

“Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı” bölgedeki âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olduğu âşıklar tarafından vurgulanmaktadır. Eskiden âşıkların geleneğine göre yeni yetme âşığın bu sanata başlayabilmesi için “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nı eksiksiz söyleyebilme şartı var idi. Bunun nedenini âşıklardan sordüğümüzda bu cevabı aldık: “Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı”nda temel âşık havalarının yer yer hepsi kullanılmaktadır. Bu nedenle bu hikâyeyi saziyla sözüyle eksiksiz söyleyen kişinin âşık havalarının tümünü öğrenmiş olduğu kabul edilirdi. Bu destanı eksiksiz söyleyen kişi âşıklığa başlayabilirdi.

Şiirlerde divan şiirinin kalıplarının da kullanması Abbas Tufarganlı'yı diğer âşıklardan ayırmaktadır. Onun şiirlerinde yazılı edebiyat ile halk edebiyatının birleşmesi sonucu ilahi ve insani aşkın bir yerde işlendiğini görmekteyiz. Miraçname adı verilen şiirlerinde ilahi aşk ele alınmış, yerin yedi katından ve göğün yedi katından haber verme gibi geleneksel yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu şiirlerde divan edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Maddi aşk konulu şiirlerinde Arap ve Fars edebiyatının mazmunlarının yanı sıra lirik halk şiirinin sade ve acıcılığı özelliği de belirgindir.

Âşık Hesên Gaffari'nin destan anlatımında kullandığı Azerbaycan Türkçesinin Karadağ şivesiyle olmuştur. Âşık Hesân Gaffari bir hastalık sonrası 1999 yılında 65 yaşında Tebriz'de vefat etmiştir.

KAYNAKÇALAR

- Caferoğlu, A. (1932). “XVI. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas, “*Azerbaycan Yurt Bilgisi*”, s. 115-122, TDK Yayınları, Ankara.
- Kobotarian, N. (2013a). *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Karahan, Adana.
- Kobotarian, N. (2019a). *Tebriz Âşıklık Geleneğinde Mehmed ile Güendam Destanı*, İKSAD yayınları, Ankara.
- Kobotarian, N. (2019b). *İran Azerbaycanı Âşık Destanları II, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı*, TDK yayınları. Ankara.

Sözlü Kaynaklar:

- KK:1 Âşık Hesên Gaffari, (vefat etmiştir), (08.04.1997), (09.04.1997) ve (10.04.1997) tarihlerinde görüşmelerimizde derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı.
- KK:2 Âşık Hesên İskenderi, yaş 76, Tebriz. (19.04.1997) ve (10.04.1997) ve diğer görüşmelerimizde kayda alınmıştır.